

Niet alleen maar met de hakken in het zand

Koos Bosma over erfgoedindustrie

Koos Bosma is werkzaam als docent Architectuurgeschiedenis en Stedenbouw van de Twintigste Eeuw aan de Vrije Universiteit. De monumentenzorg, waar hij zich onder andere mee bezighoudt, is een veranderend vakgebied: de afgelopen tien jaar is er meer aandacht gekomen voor recentere objecten die de moeite van het bewaren waard zijn, en daarnaast wordt er steeds kritischer naar de huidige monumentenzorg gekeken. Kwesties zijn daarbij bijvoorbeeld of de huidige monumentenzorg niet te restrictief is, en of het beleid zich meer op grotere eenheden moet gaan richten, zoals groepen gebouwen of landschappen. Over het verschil tussen de academische benadering van erfgoed en de praktijk kan Bosma ook op andere wijze meepraten: hij was drie jaar lang lid van de welstandscommissie voor de Amsterdamse binnenstad.

EDWIN VAN DER SCHOOT EN JANTJEN VAN DER VET

Zelf spreekt Koos Bosma liever niet van erfgoed in relatie tot beleid: “erfgoed is volgens mij een nietszeggende term. Het betekent zoiets als materiele overblijfselen in musea en landschappelijke en stedenbouwkundige eenheden, die je misschien zou willen behouden.” Eigenlijk is er in de monumentenzorg geen standaarddefinitie van erfgoed, maar zoiets kán ook niet in de wet worden vastgelegd. De Monumentenwet omschrijft wat een monument zou kunnen zijn, maar vervolgens is het aan het Rijk, provincie of gemeente, of een object ook daadwerkelijk een beschermde status krijgt. De nadruk op losse elementen is veelal de invalshoek van de Nederlandse monumentenzorg, maar die schiet daarmee in de ogen van Bosma tekort. “Traditionele monumentenzorg is erg objectgericht, niet op ensembles of landschappen. Ik vind dat erfgoed wel meer moet zijn dan het traditionele objectgerichte perspectief. Bovendien zou de lijst alleen absolute toppers moeten bevatten, terwijl de lijst al enkele decennia de trekken van een uitdijend heeal heeft.”

Heeft erfgoed al de publieke opinie bereikt, of is het een louter beleidsmatig concept?
 “Ik woon in een ivoren toren, dus in

hoeverre de term erfgoed de publieke opinie is binnen getreden weet ik niet. Ik weet wel dat het beleidsmatig een heet onderwerp is geworden, er gaat namelijk veel geld in om. Enerzijds is er de traditionele monumentenzorg met haar geldstromen en daarnaast is er een soort van erfgoedindustrie ontstaan. Daarmee bedoel ik allerlei adviesbureaus die erfgoed in hun pakket opnemen. Die stappen dan naar gemeenten toe met de vraag: wat hebt u voor erfgoed, en kunnen wij dat voor u gaan ontwikkelen?”

Erfgoed ontwikkelen? Dat klinkt als een paradox. Het is er toch al?

“Ja en nee. Het onderhouden en ontwikkelen van erfgoed heeft te maken met de vraag: hoe kijk je naar het verleden? Dat heeft te maken met de traditionele opvatting dat er een oerlandschap is, een basispatroon van een nederzetting, en dat je daarnaar terug zou kunnen keren. Kun en wil je terug naar die oorsprong? Je moet je afvragen: is dat zinvoller dan ontwikkelen? Er zijn lieden die redeneren in de trant: alles wat naderhand is toegevoegd of ontwikkeld is minder dan het archetype.

Daarentegen kun je ook proberen om ontwikkelingen van objecten of ensembles mee te nemen. Zo is het

mijn mening dat een krachtig ensemble of landschap best wat verandering kan verdragen, het hoort er zelfs bij. Veranderingen houden ensembles en landschappen vitaal.

Die mening staat dus tegenover die van de meer nostalgische mensen, die ervan uit gaan dat wij nu niet meer zo goed kunnen bouwen als vroeger, en vroeger is dan een oceaan aan tijd die verder niet wordt gedefinieerd.”

Is de nadruk die sommigen leggen op het criterium authenticiteit terecht?

“Heel moeilijk. Ik weet namelijk niet wat authenticiteit is. Tot waar en wanneer moet je teruggaan om een authentieke situatie te vinden? Ruïnes zijn het duidelijkste voorbeeld van objecten met een bepaalde mate van authenticiteit, maar zelfs die moeten we zwaar onderhouden. Ook de omgeving waarin een monument zich bevindt, ondergaat na verloop van tijd veranderingen. Er omheen wordt al dan niet bewust ontwikkeld; er komt bijvoorbeeld een VINEX-wijk naast die ruïne. Een ontwikkeling die ook het aanzien van dat monument verandert, hoe ‘authentiek’ het zelf ook is.”

Hoe staat u tegenover het creëren van erfgoed?

“Het hernemen van succesnummers,

bijvoorbeeld uit het klassieke Italië ten tijde van de renaissance, is geen nieuw fenomeen. Brandevoort heeft een stratenpatroon dat bij sommige lieden middeleeuws overkomt. Ook het idee van verschillende gevels, met een betonnen structuur erachter is iets dat in Nederland heel vaak gedaan is. Retro-architectuur (neem de boerderette) bestaat al veel langer dan de recente retrotrend. Wat mij betreft zijn ze wel de moeite waard, die monofunctionele retro-nieuwbouwwijken. De ligging naast de oprit van de snelweg maakt ze ideaal voor forensen, mensen die de hele dag hun leven via tijdschema's organiseren. En als je er dan voor kiest om zo'n wijk in retro te bouwen, doe het dan goed! Dat is in Vathorst en Brandevoort bijvoorbeeld gedaan."

U heeft wel eens gezegd: een beschermd stadsgezicht is een vorm van repressie.
 "Mijn generatie, afgestudeerd in de jaren zeventig, is met een voorkeur voor avant-garde architectuur opgevoed en op de universiteit geïndoctrineerd met de originaliteitscultus. Een architect, een stedenbouwkundige, een landschapsarchitect, is een schepper. Architecten zijn veelal meer bezig met scheppen dan met inpassen in het bestaande. Zij hebben het idee dat iets nieuw moet zijn, en geschiedenis is dan ook een handicap voor hen. Vandaar ook het 'prima donna'-gedrag onder enkele van die architecten, en dat wordt beloofd: moderne architectuur is een succesvol exportproduct van ons land geworden. Landschapsarchitecten hebben dat minder, zij zijn namelijk gewend om te gaan met reeds grotendeels gevulde ruimten waarbinnen zij hun werk moeten doen. Planologen hebben dat nog minder. Zij zijn in het geheel geen kunstenaars en hebben niet die behoefte om te scheppen. Maar zij zijn wel degenen die meer dan de architecten bij beslissingen worden betrokken, en de kaders scheppen waarbinnen die architecten moeten werken. Door de strenge regels die vanaf planologische zijde aan de beschermd binnenstad van Amsterdam zijn opgelegd, wordt er nu in de marges gebouwd. De enorme nadruk op de gevels, de voorkant, leidt ertoe dat daken, achterkant en binnenhoven volgebouwd worden. Door de strenge voorkant krijg je aan de achterkant groeistuipten. Daarom pleit ik ervoor om niet direct met de hakken in het zand te gaan

staan, maar nieuwe ontwerpen een eerlijke kans te geven. De grachtengordel kan wel tegen een stootje."

Hoe valt zo'n intensiefgebruikte binnenstad als die van Amsterdam in stand te houden?

"Je kunt op twee wijzen tegen de Amsterdamse binnenstad aankijken. Ten eerste zijn er de karakteristieke grachten en kades, die tegenwoordig te maken hebben met het parkeren. De oorspronkelijke bebouwingskeletten van de panden hebben vaste maten (7 meter, dat was de maximale lengte van de balken uit de zeventiende eeuw). Zo ontstaan typen ruimtes die je als de kern kunt zien van de oorspronkelijke Amsterdamse binnenstad. Maar de tweede zienswijze, die van de meerderheid denk ik, is het kijken naar de gevels. Maar die zijn vaak zelfs negentiende-eeuws en bij lange na niet authentiek meer. Ze wekken alleen die indruk wel.

Welk van de twee zienswijzen is beter wanneer je als lid van de welstandscommissie het aanzicht van die historische binnenstad wil bewaren? Iedereen zit aan die gevels vast. Redenerend vanuit de toeristische functie van de binnenstad is dat logisch. Immers, die binnenstad is in functioneel opzicht een pret-park geworden, met als aanvullende functie een beetje wonen voor miljonairs aan de grachten en studenten in de goedkope zolderkamertjes. De binnenstad staat onder druk, en bestaat in zijn huidige vorm louter nog door de horeca en de wallen. Het is een monocultuur. Moet je nu daarin doorgaan en ruimere panden laten verbouwen zodat ze wel voldoende hotelkamers bezitten, en verkeersdoorbraken realiseren? Of moet je stellen: ik wil de historische binnenstad beschermen, dus alle auto's moeten uit de grachtengordel, de Amsterdammers moeten we trainen om de auto's onder de grond te zetten, zodat een authentiek zeventiende-eeuws straatbeeld ontstaat?"

U heeft kritiek op de objectgerichtheid van de traditionele monumentenzorg.

"De lijst met rijksmonumenten wordt elk jaar langer. Dit wordt veroorzaakt door allerlei actiegroepen. Zo'n beetje elk type historisch gebouw heeft wel een actiegroep. Die gaan elk jaar bij de dienst langs met de mededeling: 'we hebben nog weer een paar molentjes voor je' Dat

gaat zelfs zover dat er afgelopen jaar 360 rechtszaken zijn geweest van groepen die hun afwijzing aanvechten.

Maar een lijst met rijksmonumenten biedt geen eeuwige bescherming. Gebouwen kunnen nog steeds evengoed instorten. Bovendien zijn er verhalen van gebouwen die tegen de wil van de eigenaar op de lijst komen, en waar vervolgens een 'ongelukje' mee gebeurt. Er zijn inmiddels ook zoveel rijksmonumenten dat er te weinig geld is om de gehele lijst goed te onderhouden. De oceaan van aanvragen heeft nu geleid tot een beleid om de monumentenlijst kleiner te maken. Monumentenlijsten zijn dus niet de oplossing. Het oogt verstandiger om die objecten die nu tevergeefs een plek op de monumentenlijst krijgen, in een groter geheel, bijvoorbeeld een bestemmingsplan of een beschermd landschappelijk ensemble op te nemen."

Wat vindt u van de kritiek van bijvoorbeeld Ashworth op het Belvederebeleid?

"Intellectuele kritiek vind ik vaak nietszeggend. Nederland heeft een expertcultuur. Enkele lieden wijden zich helemaal aan hun historische vak en bouwen zo een enorme cumulatieve kennis op. Op basis van die gecumuleerde kennis gaan zij dan uitspraken doen die moeilijk door amateurs zijn te weerleggen. Toch is deze expertcultuur niet zaligmakend. Het verleden geeft zich namelijk niet zomaar vrij: amateurs hebben vaak fabelachtige kennis van hun eigen omgeving, waar historici dankbaar uit putten. Professionele historici hoeven daarom ook niet op basis van hun cumulatieve kennis gaan selecteren en waarderen. Die keuzes zijn voor beleidsmakers. Bovendien blijkt in de praktijk van erfgoed de invloed van experts gering. Het is namelijk niet de elite die monumenten aanwijst (zoals Ashworth claimt), het zijn de pressiegroepen. Experts bepalen volgens de wet, maar deze groeperingen zijn vaak verenigd in een stichting (waarmee ze een rechtspositie bezitten) en hebben zoals al eerder gezegd enorm veel invloed. Dan nog even over het subjectieve element van erfgoed. Mensen hebben soms de neiging rigoureuus af te rekenen met impopulair erfgoed. Neem als voorbeeld de mijnbouw, of zaken over de Tweede Wereldoorlog. Als historicus haal je veel dingen naar boven, ook

minder populaire. Maar ook dat is erfgoed, en ook daar moet je aandacht voor hebben.”

De historicus waakt dus voor dat subjectieve?

“Ja. Ik voorspel dat we in de toekomst ook zo'n afrekening met de varkensstallen in Brabant krijgen. Als historicus wil ik ervoor pleiten ook dingen die zo gehaat zijn te bewaren. Ik zou dan ook bij deze een pleidooi voor het bewaren van enkele van de Brabantse varkensstallen willen houden. Maak er maar een openluchtmuseum van, en zet er voor mijn part opgezette varkens in.”

U heeft ook onderzoek gedaan naar de sociale woningbouw in Nederland vanaf 1960. Sociale woningbouw is karakteristiek voor onze toenmalige welvaartstaat. Moeten we daarom deze grote monotone wijken ook maar als erfgoed bestempelen en conserveren?

“Ik zou willen zeggen: wat zijn sinds 1901 nu belangrijke complexen? Sommige dingen zijn namelijk meer voorhanden dan andere. De wederopbouw, en de antihiërarchische moraal van de jaren zestig en zeventig, hield

veel rekening met sociale woningbouw. Misschien, zo zeggen we nu, heeft ze dat teveel geselecteerd en gewaardeerd, terwijl het oudere bouwen, de meer klassengerelateerde woonwijken uit de voorgaande tijd, makkelijk terzijde geschoven werd.

Er is dus nog relatief veel sociale woningbouw uit de periode '60-'70 voorhanden, in tegenstelling tot woningbouw uit de voorgaande periode. Als je deze wijken wilt beschermen, dan stel ik voor om de karakteristieke elementen te beschermen. In het geval van deze wijken is dat niet zozeer de uiterlijke behuizing, want dat is een monotoon industrieel vervaardigd product, maar bewaar de structuur van de wijk. Dat is namelijk het kenmerk van die wijken. Massale bouw, een ruim opgezette en groene openbare ruimte (die nu allicht is veranderd in een parkeerplaats). Ik pleit ervoor om die wijken meer hun groenfuncties terug te geven.

Maar in veel van die wijken zijn nu juist herstructureringsoperaties aan de gang, omdat men die wijken niet 'leefbaar' genoeg meer vindt. Al dat groen wordt al gauw beschouwd als sociaal onveilig.

Leefbaarheid wordt natuurlijk helemaal niet bepaald door de structuur van de openbare ruimte, maar door het onderhoud en bovenal door de gebruikers ervan. Verloedering en dergelijke, dat ligt bij de gebruikers. Dat willen mensen alleen niet altijd zeggen.

Herstructurering is ook gewoon bevolkingspolitiek. De bedoeling is de opbouw van die wijk door middel van het aanbod van duurdere woningen te veranderen. In wezen is leefbaarheidspolitiek altijd bevolkingspolitiek.”

Samenvattend: hoe denkt u dat we het beste met erfgoed om kunnen gaan?

“Wanneer het komt tot de vraag afbreken of beschermen, moeten we niet bij voorbaat de hakken in het zand zetten. Eigenlijk kun je heel simpel de vraag stellen: is wat er voor in de plaats komt beter? En als het antwoord ja is, waarom zou je een object of ensemble dan bewaren?”

De auteurs Edwin van der Schoot en Jantien van der Vet zijn redactieleden van AGORA.

Knipsel.krant digitaal:

Surf naar

www.knpsl.krnt.nl

voor meer informatie en gratis proefabonnement van 2 maanden!

Het culturele nieuws uit dag- en weekbladen én uit de vaktijdschriften